

Umělecké dílo jako spolutvůrce (literární) teorie

Ludmila Mnich: Šekspir v ruské teorii první poloviny XX. století. Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Instytut Polonistyki i Neofilologii, Siedlce 2019.

Ludmila Mnich(ová) je respektovanou odbornicí ve sféře literární vědy a zejména literární teorie, která se specializuje na ruský literární vývoj a ruskou literární vědu, především na modernu a obecně její poetiku (speciálně symbol a symbolismus). Její badatelská kariéra se započala v Drohobyči a byla později spjata i s jinými ukrajinskými badatelskými centry (Doněck): později přešla na tehdy nově založenou Akademii v Podlesí v Siedlcích (Akademia Podlaska v Siedlcach, později univerzita, „zadní dvorek“ Varšavy a postupně se formující vědecké centrum v oblasti slavistiky, které zastínilo – alespoň ještě nedávno a ve slavistice a literární vědě obecně – mnohé tzv. „kamenné“, tj. zavedené, tradiční polské univerzity): zde Ludmila Mnichová přednášela jako v podstatě docentka rusistiku a anglistiku, zabývala se literární komparatistikou, což přirozeně vyplynulo z její více víceoborového zaměření (rusistika, ukrajinistika, polonistika, anglistika). Napsala za poměrně krátkou dobu více než 50 studií, které se pohybují na hraně symbolistické poetiky (literárněvědná numerologie, intertextualita Bible nebo Božské komedie, problémy aplikované hermeneutiky, symbolismu, akméismu, imażinismu, zejména Velimir Chlebnikov a Anna Achmatovová). Rozsah jejího odborného zájmu je vskutku široký a zasahuje i ruské poezie novější doby (mj. Bella Achmadulinová), ale byla vtažena i do projektů metodologicko-filozofických od rusistické literární lexikografie (Andrzej de Lazari) a ke kmenologii, oboru, jenž – možná na rozdíl od českého prostředí - v posledních dvaceti třiceti letech takřka masově zachvátil Polsko a Německo. Nezanevřela ani na čistě rusistickou a ukrajinistickou literární vědu (V. Šklovskij, Dmytro Čyževs'kyj). Tíhnutí k hraničním jevům se podepsalo i na její malé monografii o Veronice Dolinové.¹ O jedné její knížce jsem už psal.² Na počátku se v malé retrospektivě k její dosavadní tvorbě jako předdveří knihy o Shakespearovi v ruské teorii vrátím.

¹ Viz její monografie „Заметьте число, господина.“: Числовой символизм в русской поэзии XX века. Opuscula Slavica Sedlcensia, tom IX, Siedlce 2016. „Поэт – у древа времени отросток...“: Поэтика и символика текстов Вероники Долиной. Siedlce 2016; vyvrcholením je reprezentativní recenzovaná publikace Шекспир в русской теории первой половины XX века. Siedlce 2019.

² Viz I. Pospíšil: Dvě publikace o symbolu a symbolice (Ludmila Mnich: Zameťte číslo, gospodina...“: číslovoj symbolizm v ruskoj poezii XX veka. Opuscula Slavica Sedlcensia, tom IX. Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Instytut Neofilologii i Badań Interdyscyplinarnych, Instytut Kultury Regionalnej i Badań Literackich im. Franciszka Karpińskiego, Siedlce 2016. Mirgorod 2016, N. 1 (7). Jevropejskij simbolizm i teorija literatury XX veka. Antropologija literaturnych proizvedenij. Novaja rusistika 2017, č. 1, s. 95-97.

Její numerologická kniha se svým názvem, citátem z Dostojevského novely ze 40. let 19. století *Polzunkov* vrací k tradici číselné symboliky, jež má své hlubinné kořeny. Význam čísla znamená jít opravdu hluboko do minulosti, do života prvních nám dosud známých despotií; zejména nám tu pomůže hebraistika, starozákonní Genesis, kam se táhne i tzv. staroruská inspirace, jež však tuto tradici reflektuje jen fragmentárně. A ty moderní koncepce typu Ernsta Cassirera nebo Pavla Florenského představují minimálně sekundární reflexi použitou asi tak, jako když H.-G. Gadamer navazoval na starověkou a středověkou hermeneutiku. Mnichová správně analyzuje estetiku a filozofii numerického symbolismu, jinak řečeno to, co se z původního čísla jako počátku a základu všehomíra využívalo od středověku a renesance dál, tedy zkoumá numerickou hodnotu symbolu jako součást motiviky a poetiky artefaktu. Opírá se přitom o symbolologii 20. století v podání Cassirera, Averinceva, Loseva, Toporova aj., tedy především z německo-americko-ruského okruhu, i když by se nabízely i možnosti jiné. Klíčovým akordem díla je analýza poezie Anny Achmatovové, kde se ukazuje, že prakticky v každé její básni jsou symbolické obrazy, které spolu interagují, mj. symbolika čísel 30, 13, 9, 4, a 6. Určitá střídmost, střízlivost, v tomto tématu poměrně vzácná, tu připomíná podobné postupy českého literárního kritika, historika a teoretika Milana Blahynky, jenž takto analyzoval románovou tvorbu Milana Kundery.³ Zejména v dílčí studii *Magie jmen, čísel a prvočísel*, kde se jedná především o román *Nesmrtelnost* Blahynka ukazuje na rafinovanou číselnou stavbu Kunderových próz. V triptychu *Tříkrát Milan Kundera* demonstroval i to, že českost romanopisce nemizí, ani když píše jiným jazykem, např. na románech *Pomalost* (*La Lenteur*, 1995) a *Setkání* (*Une Rencontre*, 2009). Podobně se zabývá *Zrazenými testamenty/závěťmi*. Reflexe *M. K. Čechořipský de la douce France*, která vyšla v brněnském Hostu roku 1996 a byla dedikována Jiřímu Veselskému, pracuje v souvislosti s *Pomalostí* s magií čísel, ale také jmen. Blahynkovo hledání trvalých stop a úchytných bodů v Kunderově díle tu pokračuje. Vyjadřuje to mimo jiné takto: „Kunderovy knihy jsou do značné míry všechny Žertem, všechny Směšnými láskami, všechny zahradou širou a všechny – už také – psány tak, aby se musely číst zvolna – také *Pomalostí*“⁴ (s. 160). Poslední sedmá (příznačně!) studie souboru je stará jen několik let (LUK 2014) a soustředí se na Kunderův

³ M. Blahynka: *Sedm kapitol o díle Milana Kundery*. Ilustrace Michaela Doubková. Křenovice: Nakladatelství Kmen, 2019. Viz naši recenzi: Pečlivé čtení a invence aneb o Kunderovi jinak: co na to mladí kunderologové? (BLAHYNKA, M. *Sedm kapitol o díle Milana Kundery*. Ilustrace Michaela Doubková. Křenovice: Nakladatelství Kmen, 2019). *Proudy* 2019, č. 2. http://www.phil.muni.cz/journal/proudy/filologie/recenze/2019/2/pospisil_peclive_cteni_aneb_o_kunderovi_jina_k.php#articleBegin, dále: Blahynka.

⁴ Blahynka, s. 160.

zatím poslední román *Oslava bezvýznamnosti*.⁵ Snad tato poměrně rozsáhlá odbočka upozorňující na možnost plodné komparace dvou badatelských přístupů snad funkčně uvozuje hloubkovost – i když pomineme podobně interpretačně podnětnou knihu o Veronice Dolinové (roč. 1956) – její knihy o Shakespearovi v ruské teorii. Monografie představuje skvělý příklad kompaktního a komplexního výzkumu holistické významnosti díla světového dramatika pro ruský duchovní a kulturní život. Autorka nemůže přirozeně ignorovat celý historický proces Shakespearovy recepcce v Rusku, ale její dílo není pouhou analýzou recepčního procesu, ale všeobjímající Shakespearovo působení na ruskou teorii jako takovou. Hlavní předpoklady autorka analyzuje v první kapitole, v níž se zabývá shakespeareovským diskurzem v ruské teorii a tzv. západní shakespeareologii. Pokud však Západ v jejím chápání není jen západní Evropa, překvapuje fakt, že tu není ani zmínky o středoevropském myšlení o Shakespearovi. Ludmila Mnichová jmenuje několik ruských badatelů, kteří se dramatikem a básníkem zabývali a jeho vlivem na ruskou teorii; teorie není v tomto pojetí, jímž se autorka inspiruje ruskými teoretiky, jen teorie literatury, je to způsob obecného myšlení a obecných představ a obrazů tvořících ruský svět⁶ a jeho reprezentanty, jako byli Alexandr Smirnov, Alexandr Anikst, Lev Šestov, Semjon Vengerov, filmoví režiséři a herci, jež se podíleli na utváření Shakespearova image v umění a také v obecné teorii, jako byli Roman Jakobson, Michail Bachtin, Nikolaj Berďajev, Semjon Frank, Viktor Šklovskij, Olga Frejdenbergová, Pavel Florenskij, Aleksej Losev aj. – všichni tvořící v souvislostech tzv. západního filozofického myšlení spolu se jmény Michela Foucaulta, Rolanda Barthese, Jacquese Derridy aj.⁷ Najdeme tu také zmínky o „sovětizaci“ Shakespeara kontaminovaného teorií socialistického realismu a hlavně jeho praxí; v tomto kontextu je jen škoda, že se autorka nezmínila o českém marxistickém kritikovi Bedřichu Václavkovi (1897-1943), posuzovateli avantgardní české poezie a prózy (proletářská poezie, poetismus, surrealismus), který v polovině 30. let 20. století formuloval mnohem flexibilnější teorii tohoto uměleckého směru – oproti M. Gorkému i známému referátu N. Bucharina – jako

⁵ Milan Kundera: *La fête de l'insignifiance*, Gallimard, Paris, 2014.

⁶ Viz *Ruskaja teorija: 1920-1930-je gody. Materialy 10-ch Lotmanovskich čtenij*. Moskva 2002, 2004.

⁷ Возвращаясь к вопросу о русской теории XX века, отметим, что определенные ее пласты только сегодня получают научное освещение. Современная западная научная мысль в лице видных своих интеллектуалов во многом воспринимает Россию прошлого века сквозь призму классиков русского литературоведения – Михаила Бахтина, Дмитрия Лихачева, Алексея Loseva. Однако, с другой стороны, для западного понимания России и русских очень важным является также и опыт русской религиозной философии.“ (L. Mnich: *Шекспир в русской теории первой половины XX века*. Siedlce 2019, s. 22).

syntézy moderny, avantgardy a realismu na materiálu české literatury 20. století v knize, jež poprvé vyšla 1934.⁸

Autorka dělí problematiku této kapitoly v rámci daného diskurzu na artikulaci, objektivizaci vědomí diskurzu a – last but not least – dominanci socio-kulturní tradice. Nemohu plně souhlasit s poněkud promiskuitním užíváním slova “vliv” (“влияние”), jež bylo už v dávné minulosti (1979) odmítnuto a dokonce “zakázáno” v diskusi na stránkách slovenské literárněvědné revue *Slavica Slovaca* D. Ďurišinem a později všeobecně přijato, hlavně komparatisty „třetího světa“, jako pojem neakceptovatelně mechanistický. Zdá se, že Shakespeare v ruské teorii funguje jako lakmusový papírek vnitřního ruského vývoje. Dokonce se tu zmiňuje i šokující kritika Lva Tolstého, v níž velký romanopisec pokládá Shakespeara na materiálu *Krále Leara* za tuctového dramatika⁹: zvláště tato skutečnost bez ohledu na její faktickou hodnotu odhaluje často neprůhlednou clonu pokrývající celý proces toho, jak se z řadového alžbětinského dramatika stala součást světového dramatického a obecně literárního kánonu. Jak to kdysi komentoval George Orwell (Eric Blair): snad je Tolstého sžíravá kritika Shakespeara a jeho *Krále Leara* projevem závisti velkého Rusa¹⁰, ale právě reakce 20. století svědčí spíše o tom, že jde o velmi delikátní, citlivou a zraňující otázku. Na druhé straně je pravda, že v Rusku byl Shakespeare často redukován na několik dramatických postav (*Hamlet*, *Othello*, *král Lear*), snad ještě na několik postav historických her. Tato redukce a umělé „zfilozofičtění“ Shakespeara se paradoxně týká i ruských formalistů, i když v případě Borise Ejchenbauma, jenž svou vědeckou kariéru zahájil jako filozof literatury analýzou N. M.

⁸ B. Václavěk: *Česká literatura XX. století: Rytmus vývoje a stav*. Vlastním nákladem, Praha 1934. 2.vyd. VI. Orel, Praha 1935, 3. vyd. Svoboda, Praha 1947, 4. vyd. Čs. spisovatel, Praha 1974.

⁹ L. N. Tolstoj: *O Šekspire i o drame*. Moskva 1907.

¹⁰ I. Pospíšil: Shakespeare, Tolstoj a Orwell. *Lidová demokracie* 11/3 1992, s. 10. Viz dále naše studie a recenzi: *Individualita a proud: Lev Tolstoj a ruská moderna*. In: *Problémy ruskej moderny*. Nitra 1993, s. 95-103. *Double Réfraction. La mort de Tolstoj en Bohème et en Moravie*. *Revue des Études slaves*, tome LXXXI (2010), fascicule 1, Tolstoï 1910. *Échos. Résonances. Interprétations*. s. 53-70. *Lev Tolstoj: Nezbytí maximalismu a chození proti proudu*. In: L. N. Tolstoj: *Anna Karenina*. Městské divadlo Brno 2019, s.13-37. *Staronové pohledy: Lev Tolstoj dnešními očima (Recepcija ličnosti i tvorčestva Lva Tolstogo*. Ed.: Lija Jefimovna Buškanec-ová. *Kazanskij federal'nyj universitet, Kazaň 2017*). *Novaja rusistika* 2019, 1, s. 78-84.

Karamzina je to pochopitelnější. Tolstojovská označení Shakespeara jako dramatika bez Boha, jako vyjadřovatele kultu výkonu a úspěchu neodpovídá koncepci náboženského, duchovního a kontemplativního myslitele nebo dokonce filozofa. Když jde o uchopení postavy Shakespeara v ruské teorii, nelze pominout ten největší posun důrazu, který se odehrál v evropské kultuře 17. století: po třicetileté válce na celém kontinentu, po válce krále a parlamentu v Anglii a po ruské smutě se zjevil zcela jiný člověk, jenž zcela změnil Shakespearovo dramatické a básnické dědictví tím, že povlovně odstraňoval nit spojující ho s jeho historickým prostorem a časem. Od té doby tu zbyla jen hra se slova a jejich adaptace na určité poměry a umělecké a myšlenkové vkusy. Od klasicismu se proměnil na model, jenž má být následován, a objevily se shluky interpretací, takže Shakespeare, který se zde stal předmětem všeobecného zbožňování, je víceméně produktem pozdější estetiky a dobového myšlení.

V další kapitole autorka poněkud štěpí svůj předmět – i když on stále zůstává komunikační plochou – komplementární jednotkou, jež monitoruje různé aspekty hlavního tématu Shakespeare v ruském filozoficko-náboženském myšlení ruského stříbrného věku v estetice a literární kritice nebo axiologii ruského symbolismu, dále Shakespeare v koncepci ruských formalistů a závěrečné partie jako vyústění. Zdůraznil bych poněkud menší přesnost zmiňovaných pojmů: buď mluvíme o literárních směrech, nebo o metodologii literární vědy. Když připustíme, že existovala symbolistická kritika/literární věda, mohli bychom také mluvit o kritice futuristické, akméistické a imažinistické a snad i o jiných „kritikách“, ale to by podle mého názoru nebylo homogenní. I když je autorka velmi přesvědčivá právě ve spojování a prolínání heterogenního materiálu, něco odlišného tu přece jen zůstává jako další badatelská možnost. Autorčina monografie je výsostnou prací komparatistickou, i když to zde není nijak zdůrazněno, ale také genologickou a poetologickou, jež tvoří podle mého názoru skutečné jádro výzkumu a má přesahy k myšlení a filozofii, stejně jako k náboženství a kultuře, tedy k religionistice, teologii a kulturologii. Se znalostí toho podstatného, co Ludmila Mnichová už napsala, lze říci, že tato kniha je určitou syntetizující etapu její dosavadní vědecké činnosti (viz výše), v níž kvalitativně nově shrnula své dosavadní výzkumy na poli poetiky, literárních směrů a pronikání do nitra ruské literatury jako estetického systému a rezervoáru teoretických reflexí.

Ivo Pospíšil